

УДК 159.923:315.233

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» В СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ КУРСАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ СИСТЕМИ МНС

Ольга БАКЛИЦЬКА, Роксолана СІРКО, Юлія СІРКО

*Львівський державний університет фізичної культури,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності*

Анотація. У статті подаються результати аналізу «Я-концепції» в структурі особистості курсантів та студентів ВНЗ системи МНС, виділяються її основні складові та суб'єкт-об'єктні фактори, що її детермінують.

Ключові слова: «Я-концепція»; поведінкова, емоційна та когнітивна складові «Я-концепції», суб'єкт-об'єктні фактори, «образ Я».

Постановка проблеми. Ефективна підготовка спеціалістів, здатних фахово виконувати діяльність у різних сферах суспільного життя, завжди була в центрі уваги дослідників із різних галузей знань, зокрема і з практичної психології. Аналіз наукових праць дозволяє стверджувати, що психологічні аспекти підготовки фахівців на сьогодні ще не повністю вивчені. Крім того не проаналізовано «Я-концепцію» в структурі особистості студента, яка виступає важливим складником професіоналізму. Це положення стосується також курсантів та студентів вищих навчальних закладів Міністерства надзвичайних ситуацій України. Саме тому розробка психологічних аспектів професійного становлення особистості є вкрай важливим для сьогоденної практики екстремальних ситуацій, в яких протікає діяльність працівників МНС.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему «Я-концепції» досить плідно розробляють у спеціальній літературі представники різних психологічних напрямків. У багатьох теоріях «Я-концепція» виступає одним із центральних понять. Посилено досліджуються компоненти «Я-концепції», її аспекти, фактори, що впливають на формування, основні функції та специфіка розвитку в різні вікові періоди. Зокрема, значну увагу цій проблемі приділили К. Роджерс, В. Джеймс, Дж. Мід, Е. Еріксон, Л. І. Божович, В. А. Петровський, С. П. Рубінштейн, В. В. Столін, А. Н. Прихожан, П. С. Чамата. Але погляди дослідників на структуру «Я-концепції» розходяться [2; 3; 4; 5; 6; 9 та ін.].

Одні автори розглядають «Я-концепцію» як динамічну сукупність властивих кожній особистості установок, спрямованих на саму людину. Позитивна «Я-концепція» прирівнюється до позитивного відношення до себе, самоповаги, відчуття власної цінності. Синонімами негативної «Я-концепції» виступає ауто-негативне ставлення, відчуття своєї неповноцінності. Інші дослідники розглядають «Я-концепцію» як сукупність уявлень індивіда про власну персону [2; 3; 4; 6; 7 та ін.].

У своєму дослідженні ми базувалися на понятті «Я-концепції», яке запропонував Р. Бернс [2]. Згідно з його поглядами, «Я-концепція» формується як і наявна в свідомості система уявлень, образів і оцінок, що стосується самого індивіда й охоплює комплекс його установок.

Автори, які вивчають «Я-концепцію», підкреслюють три її аспекти: реальну сутність людини, її реальну самооцінку й можливість розвитку в майбутньому. Таким чином, «Я-концепція» виконує трояку роль: сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості, визначає інтерпретацію досвіду й виступає джерелом очікування.

У спеціальній літературі розглядається також проблема виміру «Я-концепції», хоча експериментальних даних у цьому напрямі мало [2; 6; 7].

Представники різних течій у психологічній науці приділяють також значну увагу формуванню «Я-концепції» в період пізньої юності. Ця проблема вивчається в психоаналізі, науково-теоретичному синтезі Е.Еріксона та інших [1; 2; 4; 5 та ін.]. Всі автори одностайні в тому, що в «Я-концепції» в юності спостерігаються значні зміни, що зумовлено низкою чинників

По-перше, специфікою сприйняття індивідом його зовнішнього образу, який пов'язаний з фізіологічними і психологічними новоутвореннями організму при статевому дозріванні. По-друге, значний розвиток когнітивних та інтелектуальних здібностей формує здатність у особистості відрізнити її реальні й гіпотетичні можливості, що ускладнює «Я-концепцію». По-третє, в цьому віці спостерігається зміна ролей та їх збільшення, що викликає досить часто рольовий конфлікт і статусну невизначеність.

Психологи вказують також, що в цьому віці спостерігається криза ідентичності, яка впливає на рольову самоідентифікацію юнаків та дівчат.

В «Я-концепції» дослідники виділяють оцінковий і описовий компоненти. Описову складову «Я-концепції» в психології прийнято називати «образом Я». Складова, пов'язана зі ставленням до себе та до окремих своїх якостей, визначається як самооцінка або сприйняття себе.

Дослідники розглядають також соціальні фактори, які створюють для студентської молоді негативні ситуації. До них належать збільшення термінів навчання, цінності, які конфліктують стандарти й рольові очікування, велика кількість стресових чинників, пов'язаних із навчальним процесом, негативний вплив засобів масової інформації, що призводить до появи внутрішнього напруження та емоційної нестабільності.

Мета. Мета дослідження полягає у визначенні основних структурних компонентів «Я-концепції» та суб'єктно-об'єктних факторів, що їх детермінують.

Сформульовані завдання дослідження та його мета визначили набір методик, які використовувалися в цій роботі.

Визначення впливу об'єктних факторів на формування «Я-концепції» вирішувалося за допомогою біографічного опитувальника, які розробив Ботнер зі співавторами [8]. Зокрема діагностовано сімейну ситуацію, стиль домінантного виховання, задоволеність навчальною діяльністю.

Для вивчення суб'єктних чинників використовувалися такі методи: запитальники 16 PF Р. Б. Кеттелла та FPI Г. Айзенка; методики дослідження структури особистості К. К. Платонова та діагностики акцентуацій характеру К. Леонгардта; опитувальник Баса-Дарки для вивчення агресивних тенденцій; методика Р. Плутчека для аналізу типологій психологічного захисту; навчальна документація для визначення середнього балу успішності.

Виділені підструктури «Я-концепції» діагностувалися таким чином: пізнавальна складова досліджувалася за допомогою методики 16 PF Р. Б. Кеттелла (шкала інтелектуального розвитку) та запитальника для визначення домінантного виду мислення; оцінково-емоційна складова аналізувалася за допомогою шкали інтегральної самооцінки особистості «Хто я є в цьому світі?», запитальника Л. А. Рабіновича для оцінювання домінантної емоційної модальності та методики емоційного інтелекту Н. Холла; поведінкова складова вивчалася за допомогою методик діагностики вольового потенціалу особистості, рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера, мотивації досягнення та уникнення невдач А. Мехрабіана [8].

Отримані експериментальні дані оброблено за допомогою методів кореляційного та факторного аналізів з пакету прикладних програм «Statistika-7».

Організація дослідження. Експериментальною базою дослідження був Львівський державний університет безпеки життєдіяльності. В експерименті брали участь 78 курсантів та група студентів у кількості 30 чоловік. Дослідження проводилося впродовж 2010–2011 років.

Відповідно до поставленої мети було визначено **завдання** дослідження:

1. Експериментально вивчити основні компоненти емоційної, когнітивної і поведінкової складових «Я-концепції» курсанта та студента вищих навчальних закладів МНС України.
2. Зробити порівняльний аналіз «Я-концепції» курсантів та студентів.
3. Дослідити вплив суб'єктно-об'єктних факторів на формування «образу Я» особистості.

Результати дослідження та їх обговорення. Критерієм виділення групи високого, середнього й низького рівня сформованості «Я-образу» виступили: для когнітивної складової – інтегральна оцінка пізнавальних процесів; для емоційної складової – інтегральний показник емоційного інтелекту EQ; для поведінкової складової – показник вольового потенціалу.

За результатами експерименту виявилось, що найповніше сформовано в цьому віковому періоді когнітивні компоненти «Я-структури» особистості. Так, за вибіркою в цілому ця підструктура високо розвинута у 8% респондентів, середньо сформована – у 88%, низько розвинута – у 4%.

Деяко гірші показники в цієї категорії обстежуваних за поведінковою складовою «Я-концепції». Так, у 51% опитуваних спостерігається середній рівень сформованості її елементів, у 46% – низький, у 3% – високий.

Найгірші результати у цьому віковому періоді за емоційною складовою «Я-концепції». Так, при дослідженні отримано такі дані: 54% опитуваних мають низький розвиток цього компонента, 41% – середній і лише у 5% – цей компонент сформовано на високому рівні.

Згідно з експериментальними даними, спостерігаються відмінності в структурі «Я-концепції» студентів і курсантів. Так, як у курсантів, так і у студентів, найгірше сформовано емоційну складову «Я-концепції», але серед студентів на 10% більше опитуваних (64%) мають низький рівень розвитку її показників. У 31% обстежуваних студентів емоційна складова досягла середнього рівня розвитку і лише у 4% студентів ці елементи сформовані на високому рівні. Вищу стабільність нервових процесів курсантів пояснюється проведеним профорієнтаційним психологічним відбором. У процесі діагностувалися індивідуально-психологічні властивості абітурієнта, які мають значення для діяльності в екстремальних ситуаціях. Такими індивідуальними якостями є психофізіологічні особливості людини, пов'язані з основними параметрами нервової системи – силою, рухливістю й урівноваженістю. Оскільки професія рятувальника вимагає його високої здатності протистояти впливові екстремального середовища, в якому виконується професійна діяльність, були відібрані абітурієнти – курсанти, які мають високий рівень урівноваженості процесів збудження й гальмування, або їх значну силу. Від цих якостей залежить наполегливість і витримка особистості, її психологічна адаптованість до екстремальних умов та психічне здоров'я. І тому, відбираючи кандидатів до навчального закладу, спеціалісти, які проводили відбір абітурієнтів, акцентували увагу, передусім, саме на цих ризиках. Найімовірніше, що формування низького рівня емоційного компонента в структурі особистості студента зумовлено такими властивостями нервової системи і темпераменту, як емоційна і вегетативна збудливість, імпульсивність, нестійкість нервових процесів.

Різницю між курсантами і студентами встановлено також при аналізі поведінкової складової «Я-концепції». Так, у студентів частіше зафіксовано низький рівень розвитку цих компонентів. Цей показник відзначається у 58% випадків, проти 46% групи курсантів. У 43% студентської групи спостерігається середній ступінь сформованості поведінкової складової, у 5% – вищий. Вищий розвиток поведінкових компонентів «Я-концепції» курсантів пояснюється, на наш погляд, специфікою життєдіяльності курсантів, зокрема казарменим режимом проживання, особливостями спілкування, підвищеними вимогами до самоорганізації, значними фізичними навантаженнями, що загартовують характер особистості, формують відповідальність та самостійність.

Як у курсантів, так і у студентів, найвище розвинуто когнітивний компонент «Я-структури», і статистично значущих відмінностей серед цих категорій опитуваних не виявлено. Так, її елементи високо розвинуті у 9% студентів і 10% курсантів, низько сформовані – відповідно у 5% і 7% і середньо сформовані – у 86% і 83%.

Чітку і повну картину впливу суб'єкт-об'єктних факторів на формування складових структури «Я-концепції» обстежуваних дає факторний аналіз. Інтерпретація його результатів здійснювалася за значенням факторних навантажень. Статистично значущими вважалися факторні ваги від 0,380 і вище.

Факторний аналіз дозволив за кожною складовою «Я-концепції» виділити по три значущі фактори. Результати факторного аналізу подано в таблицях 1, 2, 3.

Фактори, які детермінують когнітивну складову «Я-концепції» особистості курсантів та студентів, ми інтерпретували таким чином.

Фактор 1. Значиму вагу на 1%-му рівні значущості отримали п'ять показників (табл. 1). Найбільшу питому вагу має показник «самооцінка здібностей», який зумовлює професійне зростання особистості, успіхи в навчальній діяльності та життєві досягнення. Показники рівня

інтелекту та навчальної підготовки характеризують здатність обстежуваних планувати і виконувати програму навчальної діяльності і правильно будувати процес засвоєння знань. Оскільки ці показники є домінантними, є підстави назвати фактор «інтелектуальні здібності».

Таблиця 1

Фактори детермінації когнітивної складової «Я-концепції»

№ з/п	Показники	Фактори		
		F1	F2	F3
		Інтелектуальні здібності	Набутий соціальний досвід	Успішність навчальної діяльності
1	Самооцінка здібностей	0,702		
2	Рівень інтелекту	0,562		
3	Сила Я	0,526		
4	Емоційна стабільність	0,811		
5	Навчальна підготовка	0,497		
6	Соціальне становище		0,583	
7	Практичність		0,413	
8	Сприятлива сімейна ситуація		0,394	
9	Низький рівень тривоги		-0,386	
10	Стиль виховання		-0,414	
11	Середній бал успішності			-0,538
12	Конкретне мислення			0,562
13	Соціальна активність			0,540
14	Мотив досягнення успіху			0,515

Фактор 2 можна визначити як фактор «набутого соціального досвіду», оскільки факторні навантаження показників практичності, сімейної ситуації, соціального становища та стилю сімейного виховання за цими змінними досить значні (див. табл. 1). Крім того, високу вагу отримали показники, які характеризують емоційну сферу особистості, що впливає на засвоєння соціальних цінностей і визначає її статус у системі взаємовідносин групи. Такими показниками виступили тривожність і емоційна стійкість.

Фактор 3. Третій фактор, який ми назвали як «успішність навчальної діяльності», об'єднує такі змінні: середній бал успішності, конкретне мислення, соціальна активність, мотив досягнення успіху (див. табл. 1).

При дослідженні емоційної складової «Я-концепції» вибірки в цілому виділено також три фактори, які інтерпретовані таким чином (табл. 2).

У **Фактор 1** зі значною вагою увійшли шість показників. Його провідні характеристики – властивості темпераменту й характеру особистості. Він містить: екзальтованість, ситуативну тривожність, особистісну тривожність, дистимність, циклоїдність, невпевненість у собі. Оскільки в організації фактора брали участь змінні, пов'язані з тривожністю, їх спільність дозволяє назвати цей фактор «тривожність як риса особистості».

Фактор 2 можна визначити як «емоційна стійкість», оскільки факторні навантаження показників імпульсивності, чуйності, врівноваженості, низької невротизації, гіпертимності мають досить значну питому вагу (див. табл. 2).

Найбільшу питому вагу у **Факторі 3** має показник дратівливості, який визначає високу або низьку стійкість особистості відносно стресогенних ситуацій. До того ж риси агресивності та емоційної лабільності, негативізму і тривожності, які увійшли в цей фактор, характеризують здатність особистості управляти своєю емоційною сферою, що впливає як на її самооцінку, так і на самопочуття. Оскільки показники цього фактора характеризують можливості індивіда контролювати свої дії в різноманітних ситуаціях, цей фактор ми інтерпретували як «самоконтроль особистості».

Визначені також числові значення факторів, які формують поведінкову складову «Я-концепції» курсантів та студентів.

Таблиця 2

Фактори детермінації емоційної складової «Я-концепції»

№ з/п	Показники	Фактори		
		F1	F2	F3
		Тривожність як риса особистості	Емоційна стійкість	Самоконтроль особистості
1	Непевненість у собі	0,385		
2	Циклоїдність	0,378		
3	Дистимність	-0,476		
4	Екзальтованість	0,589		
5	Ситуативна тривожність	0,526		
6	Особистісна тривожність	0,452		
7	Емоційна лабільність		0,442	
8	Напруженість		0,460	
9	Дратівливість		-0,791	
10.	Негативізм		-0,798	
11	Опосередкована агресія		-0,733	
12	Імпульсивність			0,811
13	Чуйність			0,786
14	Врівноваженість			0,633
15	Висока невротичність			0,602
16	Гіпертимність			0,641

До **Фактора 1** з позитивними зв'язками належать показники соціальної активності, типу сімейного виховання, сімейної ситуації, екстраверсії, спрямованості людини (табл. 3). Ці характеристики добре впливають на взаємодію індивіда та процеси його комунікації. Згаданий фактор ми назвали нами «соціальна активність особистості» за найбільшою питомою вагою цього показника.

Таблиця 3

Фактори детермінації поведінкової складової «Я-концепції»

№ з/п	Показники	Фактори		
		F1	F2	F3
		Соціальна активність особистості	Негнучкість у системі контактів	Моральна нормативність
1	Соціальна активність	0,540		
2	Тип виховання	0,414		
3	Сімейна ситуація	0,394		
4	Екстраверсія	0,479		
5	Спрямованість	0,412		
6	Індивідуалістичність		0,808	
7	Консерватизм		0,646	
8	Ригідність у системі контактів		0,552	
9	Демонстративність		-0,403	
10	Нонконформність			0,830
11	Витіснення			0,649
12	Довірливість			0,486
13	Тривожність			0,460
14	Компенсація			0,463
15	Рационалізація			0,451

Фактор 2 умовно названо «негнучкість у системі контактів». До нього належать зі значними факторними навантаженнями показники індивідуалістичності, консерватизму, ригідність у системі контактів, демонстративності.

Провідними характеристиками **фактору 3** виступили: нонконформізм, витіснення як механізм захисту, довірливість, тривожність, компенсація, раціоналізація. Як бачимо, в організації фактора, передусім, брали участь змінні, які характеризують морально-ціннісні орієнтири особистості та методи її захисту. Спільність цих показників дозволяє назвати фактор 3 «моральною нормативністю».

Висновки.

1. Структура «Я-концепції» курсанта та студента зумовлюється численними особистісними характеристиками, синтезом біологічних і соціальних особливостей психіки.

2. Компоненти когнітивної, емоційної й поведінкової складової «Я-концепції» особистості пізнього юнацького віку розвиваються нерівномірно, до того ж детермінуються суб'єкт-об'єктними факторами в різній їх взаємодії. Доведено, що найповніше сформовано в цьому віковому періоді когнітивні компоненти «Я-структури» особистості, дещо гірше розвинуто поведінкову складову, найгірше – емоційну складову «Я-концепції». Згідно з аналізом середньо-статистичних показників поведінкової, когнітивної та емоційної складової виділено групи високого, середнього і низького рівня сформованості «Я-образу».

3. За результатами факторного аналізу за кожною складовою «Я-концепції» виділено по три значущих фактори. Когнітивна складова зумовлюється факторами «інтелектуальних здібностей», «набутого соціального досвіду», «успішності навчальної діяльності». Емоційна складова «Я-концепції» детермінується факторами «тривожність як риса особистості», «емоційна стійкість», «самоконтроль особистості». Поведінкову складову утворюють фактори «соціальна активність особистості», «негнучкість у системі контактів», «моральна нормативність».

Список літератури

1. *Ассаджоли Р.* Психосинтез: теория и практика / Р. Ассаджоли – М. : Refl-book, 1994. – 314 с.
2. *Бернс Р.* Развитие Я-концепции и воспитание / Бернс Р. – М. : Прогресс, 1986. – 421 с.
3. *Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн.* – СПб : Питер, 2003. – 512 с.
4. *Гуменюк О. Є.* Психологія Я-концепції / О. Є. Гуменюк – Т. : Економічна думка, 2002. – 310 с.
5. *Джемс У.* Психология / под ред. Л. А. Петровской. – М. : Педагогика, 1991. – 386 с.
6. *Интегральная индивидуальность, Я-концепция, личность / под ред. Л. Я. Дорфмана.* – М. : Смысл, 2004 – 319 с.
7. *Петровский В. А.* Личность в психологии: парадигма субъектности / Петровский В. А. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.
8. *Райгородский Д. Я.* Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. пособие / Райгородский Д. Я. – Самара : Бахрах, 1998. – 672 с.
9. *Франкл В.* Человек в поисках смысла / Виктор Франкл – М. : Прогресс, 1990. – 386 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ “Я-КОНЦЕПЦИИ” В СТРУКТУРЕ ЛИЧНОСТИ КУРСАНТОВ И СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ СИСТЕМЫ МЧС

Ольга БАКЛИЦКАЯ, Роксолана СІРКО, Юлія СІРКО

*Львовский государственный университет физической культуры
Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности*

Аннотация. В статье приводятся результаты анализа «Я-концепции» в структуре личности курсантов и студентов ВУЗов системы МЧС, выделяются ее основные составляющие и субъект-объектные факторы, которые их детерминируют.

Ключевые слова: «Я-концепция»; поведенческая, эмоциональная и когнитивная составляющие «Я-концепции», субъект-объектные факторы, «образ Я».

**PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF «THE CONCEPT OF I»
IN THE STRUCTURE OF PERSONALITY OF STUDENTS AND CADETS
OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT OF MINISTRY
OF EMERGENCY SITUATIONS**

Olga BAKLITSKAYA, Roksolana SIRKO, Julia SIRKO

*Lviv State University of Physical Culture,
Lviv State University of Vital Activity Safety*

Annotation. The article presents results of an analysis of «The concept of I» in the structure of personality of students and cadets of higher educational establishment of Ministry of emergency situations; its basic components, subjective and objective factors that are determined.

Key words: «The concept of I»; behavioral, emotional and cognitive components of «The concept of I»; subjective and objective factors that are determined; «The image of I».